

MAREK JABŁONOWSKI*

OSTATNIE MIESIĄCE.
UWAGI O SYTUACJI W PZPR PO WYBORACH W CZERWCU 1989 ROKU

W czerwcu 2014 roku ukazał się w serii „Polska mniej znana 1944 –1989” kolejny tom dokumentów poświęcony tym razem XI Zjazdowi Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej¹. Przez dziesięciolecia partia ta odgrywała kluczową rolę w systemie politycznym naszego kraju. Przykładowo po wpisaniu hasła przedmiotowego: „PZPR”, w bazie danych Biblioteki Narodowej ukazuje się 2745 pozycji. Nie może więc dziwić, że literatura przedmiotu dotycząca PZPR jest niezwykle bogata i wiąże się z historią polityczną, gospodarczą i społeczną Polski. Niejako na marginesie wspomnianej powyżej pozycji warto – jak mi się zdaje – pokusić się o przybliżenie ostatnich miesięcy funkcjonowania PZPR, niewolnej w tym czasie od wielu ideowych dyskusji, sporów i rozterek. Warto odnotować swoisty „bilans zamknięcia” i próbę zmiany, a także odnieść się do debaty wewnątrz partii i decyzji podejmowanych po utracie monopolu władzy.

* * *

Autor nie ma wątpliwości, że należy przyznać rację prof. Janowi Baszkiewiczowi, który w grudniu 1989 roku sformułował opinię, iż ruch,

którego częścią była PZPR, wyrósł z podwójnego pnia, z moralnej wrażliwości na nędzę i upośledzenie szerokich mas oraz z przekonania o możliwości sterowania procesem historycznym w imię pełnej racjonalizacji życia zbiorowego ludzi, w imię bezkonfliktowego i harmonijnego, samoregulującego się społeczeństwa. Niestety, w praktyce wzniosłe moralne wartości socjalizmu były traktowane instrumentalnie i stały się przedmiotem prymitywnych manipulacji. W rezultacie społeczeństwo w skali masowej odrzuca dziś socjalistyczny dyskurs aksjologiczny [...] ².

---

* PROF. DR HAB. MAREK JABŁONOWSKI – profesor nauk humanistycznych, dyrektor Instytutu Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego; specjalizuje się w najnowszej historii Polski i powszechnej.

¹ *XI Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1990)*, oprac, wybór i przygot. M. Jabłonowski, W. Janowski, G. Sołtysiak Warszawa 2014, s. 319.

² Dokument w posiadaniu autora.

Na początku 1990 roku w wyniku wielu procesów, ich kulminacja przypadła na rok 1989, XI zjazd PZPR podjął decyzję o rozwiązaniu partii, która dominowała na polskiej scenie politycznej od grudnia 1948 roku. Było to swoiste dopełnienie toczącego się procesu przemian, Sejm bowiem u schyłku 29 grudnia 1989 roku dokonał korekty istniejącego od 1952 roku systemu politycznego. Z jednej strony można to dostrzec w warstwie symbolicznej – powrócono do tradycyjnej nazwy państwa polskiego oraz przywrócono koronę orłowi w godle państwowym. Z drugiej, nastąpiła zmiana definicji państwowości polskiej. W miejsce przepisu, według którego Polska Rzeczpospolita Ludowa była państwem socjalistycznym, nowela wprowadziła artykuł głoszący, że Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej, a przepis stanowiący o przewodniej roli PZPR w systemie politycznym został zastąpiony rozwiązaniem zawierającym zasadę pluralizmu politycznego.

GENEZA I CHARAKTER

Genezy PZPR należy poszukiwać w dekadzie lat 40. ubiegłego wieku, kiedy to – w końcu procesu rozbudowywania i umacniania przez ZSRR przemożnego wpływu na działalność partii komunistycznych i robotniczych w Europie Środkowej i Wschodniej – Kongres Zjednoczeniowy Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Partii Socjalistycznej (1948) powołał ją do życia. W chwili powstawania PZPR liczyła około 1 500 000 członków³. W interesującym z punktu widzenia artykułu okresie (1988), PZPR liczyła 2 132 060 członków (w tym 1 104 922 przedstawicieli inteligencji, 805 810 robotników, 192 801 chłopów i 28 527 reprezentantów innych grup społecznych). W tym też roku przyjęto do PZPR 45 124 kandydatów, a skreślono z ewidencji 62 323 członków. Od tej pory tendencja do zmniejszania się liczby członków PZPR była zjawiskiem trwałym.

PZPR nadano charakter partii państwowej, mającej sprawować rolę „przewodniej siły narodu”, miała kontrolować życie polityczne oraz gospodarkę. Strategicznym celem była budowa społeczeństwa socjalistycznego, podstawą była doktryna marksistowsko-leninowska. W okresie po 1956 roku obowiązująca doktryna była nasycona elementami narodowymi. W życiu gospodarczym partia realizowała zasadę likwidacji własności prywatnej,

---

³ Potem następowały wahania z tendencją do wzrostu (1959 – 1 mln; 1965 – 1 mln 800 tys.; 1970 – 2 mln 300 tys.; 1980 – 3 mln). W wyniku rozwoju sytuacji politycznej w Polsce w okresie dwuwładzy lat 1980–1981, zalegalizowania NSZZ „Solidarność” i wprowadzenia stanu wojennego z PZPR wystąpiło około 850 tys. członków.

przejęcia większych przedsiębiorstw przez administrację państwową. Priorytetem stała się rozbudowa przemysłu, zwłaszcza ciężkiego. Rozwój odbywał się kosztem indywidualnej konsumpcji. Odczuwalne zmiany w tym zakresie przyniosły dopiero pierwsze lata po 1970 roku. Zakładano kolektywizację rolnictwa – czego nie zrealizowano w zamierzonym zakresie. Zbiurokratyzowanie i przejście kontroli politycznej nad organizacjami młodzieżowymi, społecznymi i kombatanckimi, co oznaczało likwidację niezależnych związków i stowarzyszeń. Wybitny nacisk kładziono na indoktrynację ideologiczną, zwłaszcza młodzieży, przy zmieniających się w czasie metodach i środkach. W polityce partii stale obecny był nurt prób podporządkowywania jej dyrektywom Kościoła katolickiego oraz innych związków wyznaniowych.

Podstawową zasadą wyznaczającą wewnętrzne ramy funkcjonowania partii typu marksistowsko-leninowskiego był centralizm demokratyczny. Decydował on o zwartości ideowo-politycznej i jedności działania partii. Centralizm wykluczał prowadzenie przez grupę członków partii działalności frakcyjnej, zobowiązywał mniejszość do podporządkowania się uchwałom większości i do ich realizacji, zobowiązywał instancje partyjne wszystkich szczebli do utrzymywania więzi z organizacjami partyjnymi i konsultowania z nimi projektów uchwał o szczególnym znaczeniu.

Wspomniane zasady centralizmu demokratycznego, zgodnie z zapisami statutu, formalnie miały zapewniać partii demokratyczne wyłanianie władz i podejmowanie decyzji. O polityce i składzie personalnym organów partii miały decydować jej najważniejsze instancje. Do takich należał zjazd odbywający się co cztery, pięć lat w którego kompetencjach znajdowały się kluczowe, strategiczne decyzje. W historii PZPR było ich jedenaście⁴. Była to swoista fasada. Realną władzę w rzeczywistości pełniły Komitet Centralny, jego Biuro Polityczne, Sekretariat Komitetu Centralnego i Sekretariat Biura Politycznego (kierowany przez I Sekretarza KC PZPR), a na niższych szczeblach organizacyjnych tzw. egzekutywy komitetów partyjnych. Jednostką organizacyjną PZPR najniższego szczebla była Podstawowa Organizacja Partyjna (POP), istniały one w zakładach pracy, uczelniach czy instytucjach kultury. Zasadnicze znaczenia dla PZPR miała instytucja nomenklatury zarządzania państwem i gospodarką, czyli tzw. aktyw partyjny zawodowo zajmujący się polityką. Tworzyły go osoby pracujące w instancjach partyjnych oraz rekomendowane (przez Biuro Polityczne KC, Sekretariat KC PZPR, komitety wojewódzkie i powiatowe) do kierowania instytucjami państwowymi, organizacjami społecznymi czy związkowymi na różnych szczeblach.

---

⁴ I Zjazd założycielski (15–22.12.1948); II Zjazd (10–17.03.1954); III Zjazd (10–19.03.1959); IV Zjazd (15–20.06.1964); V Zjazd (11–16.11.1968); VI Zjazd (6–11.12.1971); VII Zjazd (8–12.12.1975); VIII Zjazd (11–15.02.1980); IX Nadzwyczajny Zjazd (14–20.07.1981); X Zjazd (29.06–3.07.1986) oraz XI Zjazd (27–30.01.1990).

BILANS ZAMKNIĘCIA I PRÓBA ZMIANY

„Bilans zamknięcia” dekady dowodzi, że gospodarka w 1988 roku, za co polityczną odpowiedzialność w lwiej części ponosiła PZPR, była w stanie przeplatającej się recesji i stagnacji na niskim poziomie. Kolejne rządy, działając w warunkach trudności gospodarczych i manifestowanego niezadowolenia zatrudnionych, decydowały się na podnoszenie płac nominalnych, by nie dopuścić do eskalacji protestów. Tendencja ta była widoczna zwłaszcza w silnych zakładach przemysłowych. Konsekwencje takich posunięć były nadzwyczaj negatywne, lawinowo rosła inflacja, łamiąca m.in. rynek kredytów, co stało się szczególnie odczuwalne w 1989 roku: pustoszały sklepy, wydłużały się kolejki, a ludzie tracili wiarę w lepszą przyszłość. Rezultatem wspomnianego procesu był istotny wzrost kosztów utrzymania. Obrazu dopełniał rozwijający się „czarny rynek” i przedsiębiorczość prywatna, w jakiejś części w tych latach bazująca na korupcji i spekulacji. Pozycja złotego ulegała deprecjacji, czego konsekwencją była ucieczka do dolara, który stawał się drugim środkiem płatniczym. Handel wewnętrzny stanął wobec olbrzymich problemów zaopatrzeniowych i wzrostu cen. Nierównowaga objęła większość rynku artykułów konsumpcyjnych. Gospodarkę nakazowo-rozdzielczą obciążał cały zespół czynników rzutujących na jej kondycję. Cechą charakterystyczną okresu był spadek zaufania do PZPR w społeczeństwie, a także relatywnie niska aktywność organizacji partyjnych. W badaniach odnotowywano utratę wiary społeczeństwa w transformacyjne możliwości dotychczasowego systemu. Domagano się przeprowadzenia koniecznych zmian w partii, która winna „w jednakowym stopniu realizować interesy wszystkich klas i warstw społecznych”. Uznawano, iż czynnikami blokującymi aktywność były m.in. brak zaufania do kierownictwa partii oraz brak akceptacji dla podejmowanych przez to kierownictwo przedsięwzięć i inicjatyw.

Wojciech Jaruzelski, wraz z grupą swych najbliższych współpracowników i doradców, uświadamiając sobie groźbę załamania gospodarczego oznaczającego w konsekwencji wieloletni regres cywilizacyjny, uznawał potrzebę podjęcia działań odpowiadających zmienionej sytuacji i przeorientowania modelu funkcjonowania zadań partii. Skłaniał się do przyjęcia odmiennej niż w przeszłości koncepcji systemu politycznego. Nie oznacza to, że nie chciał utrzymać dominującej w systemie roli PZPR. Jego celem było utrzymanie w rękach możliwie największej ilości aktywów, przy przrzuceniu dużej części odpowiedzialności na opozycję. Na drodze do uzyskania poparcia dla tej koncepcji ze strony aparatu i aktywu partii – na ogół znanego z postaw zachowawczych i niechętnego stosunku do „Solidarności” – istotnym etapem były obrady X Plenum KC PZPR, odbywające się w dwóch turach 20–21 grudnia 1988 i 16–18 stycznia 1989 roku. Obradowano pod hasłem „Partia w przemianach – przemiany w partii”. W trakcie obrad plenum dokonano zmian w składzie Komitetu Centralnego, Sekretariatu i Biura Politycznego

KC PZPR, które miały na celu wzmocnienie skrzydła proreformatorskiego w centralnych władzach partii⁵. Determinacja zwolenników reform, poparta swoistym politycznym szantażem, spowodowała, że Komitet Centralny PZPR opowiedział się za zniesieniem – w warunkach porozumienia narodowego – ograniczeń w tworzeniu nowych związków zawodowych. W taki sposób wyrażono zgodę na podjęcie rozmów z przedstawicielami opozycji. Rola PZPR w państwie, gospodarce i życiu społecznym miała ulec świadomemu ograniczeniu.

Dyskusja nad tezami BP KC PZPR i przebieg I tury obrad X plenum wyzwoliły znaczną aktywność organizacji partyjnych. Prezentowane opinie i stanowiska potwierdziły pogłębiające się podziały w PZPR. Zarysowały się trzy zasadnicze grupy działaczy mających odmienne poglądy:

- zwolennicy głębokich i szybkich zmian w strukturze, metodach działania i miejscu PZPR w systemie politycznym państwa, akceptujący pluralizm polityczny związany z dopuszczeniem opozycji do współodpowiedzialności za losy kraju i pluralizm związkowy; to przeważnie młode pokolenie członków partii nieobciążone bagażem doświadczeń politycznych i historycznych;

- zwolennicy zachowania *status quo* w zakresie miejsca PZPR w życiu politycznym i wypróbowanych metod działania partii, cechujący się brakiem zaufania do opozycji; to na ogół starsze, obciążone doświadczeniami pokolenie członków partii o postawach konserwatywno-zachowawczych;

- członkowie partii o dużym stopniu nieufności do kierownictwa PZPR, uznający reformę partii za temat zastępczy i dostrzegający inne problemy w działalności PZPR.

Obrady okrągłego stołu toczące się pomiędzy 6 lutego a 5 kwietnia 1989 roku, a poprzedzone ustaleniami o charakterze nieformalnym, przyniosły wiele kluczowych uzgodnień wynegocjowanych formalnie przez trzy zespoły robocze (tzw. stoliki): ds. reform politycznych, ds. gospodarki i polityki społecznej oraz ds. pluralizmu związkowego. Jak się wydaje, układające się strony, opuszczając miejsce, nie do końca zdawały sobie sprawę z konsekwencji procesów, jakie dane im było uruchomić. Nie przewidywano generalnej zmiany ustroju, lecz tylko dopuszczenie opozycji do udziału w pracach parlamentu dla stopniowego modyfikowania

---

⁵ Na plenum rezygnację z funkcji członków KC PZPR złożyli Stanisław Bejger, Janusz Florczyk i Marian Woźniak, ze składu Sekretariatu KC odeszli Kazimierz Cypryński, Jan Głowczyk, Mieczysław Rakowski i Andrzej Wasilewski, natomiast z Biura Politycznego Józef Baryła, Jan Głowczyk, Zbigniew Messner, Zygmunt Murański, Tadeusz Porębski i Zofia Stępień. W skład KC PZPR wybrano Zygmunta Czarzastego, Marka Józefiaka, Edytę Koręptę, Romana Kupijaję, Stanisława Kwiatkowskiego, Leszka Millera, Wiktora Pyrkosza, Janusza Reykowskiego i Mariana Stępnia. Na sekretarzy KC powołano Stanisława Cioska, Zygmunta Czarzastego, Leszka Millera i Mariana Stępnia. Członkami Biura Politycznego zostali Stanisław Ciosek, Kazimierz Cypryński, Iwona Lubowska, Zbigniew Michałek, Wiktor Pyrkosz, Gabriela Rembisz, Janusz Reykowski i Zdzisław Świątek, a zastępcami członków BP Zdzisław Balicki, Marek Hołdakowski i Zbigniew Sobotka.

systemu. Nikt, prawdopodobnie, nie miał pomysłu, jak to przeprowadzić inaczej, a kompromis musiał mieć swoją cenę, także polityczną. Dynamika wydarzeń zachodzących w życiu politycznym kraju sprawiła, że przyjęte rozwiązania szybko stały się nieaktualne, z drugiej strony gospodarcze załamanie 1989 roku dało trwałą podstawę do respektowania przez stronę partyjno-rządową strategicznych ustaleń zapadłych przy Okrągłym Stole.

Wybory 4 czerwca 1989 roku miały wymiar historyczny. Wygrała je strona „solidarnościowa”, uzyskując, zgodnie z warunkami ustalonymi przy Okrągłym Stole, 35% mandatów w Sejmie i 99% w Senacie. W ten sposób, co było olbrzymim zaskoczeniem, zakończył się monopol władzy PZPR, choć Zgromadzenie Narodowe 19 lipca, większością jednego głosu, wybrało na stanowisko głowy państwa Wojciecha Jaruzelskiego. Po wyborze Jaruzelski zrezygnował ze stanowiska I sekretarza KC PZPR. Funkcję tę objął Mieczysław F. Rakowski. W sierpniu, po nieudanym epizodzie utworzenia rządu przez generała Czesława Kiszczaka, stanowisko premiera objął Tadeusz Mazowiecki. Jednakże zwycięska „Solidarność” nie miała programu politycznego i gospodarczego. Premier zdecydował się przyjąć propozycję głębokich przekształceń, zmieniających jednocześnie rolę państwa w społeczeństwie. Po kwartale intensywnych prac (wrzesień–grudzień) 17 grudnia Leszek Balcerowicz przedłożył Sejmowi koncepcję rządowego programu gospodarczego, który zawierał: po pierwsze, propozycje daleko idącej liberalizacji gospodarki, a po drugie, radykalne posunięcia stabilizacyjne. Program zyskał miano Planu Balcerowicza. Pierwsze miesiące swych wysiłków jego twórca z perspektywy lat ocenia z pewną nostalgią jako przyjemne i romantyczne, ale był to równocześnie „szokowy” etap transformacji. Pomimo spadku produkcji przemysłowej i budowlanej, inwestycji i dochodów, który nastąpił w latach 1990–1991, szybko nastał czas dostosowania produkcji do warunków gospodarki rynkowej.

DEBATA I DECYZJE PO UTRACIE MONOPOLU WŁADZY

W wyniku przegranych w czerwcu wyborów parlamentarnych PZPR utraciła pozycję partii rządzącej. Fakt ten był szokiem zarówno dla kierownictwa partii, jak i bazy partyjnej, w konsekwencji wywołał niezwykle ostre, acz zróżnicowane reakcje. Z jednej strony partię określono jako „bankruta politycznego”, zadając pytanie, kiedy ustąpi Biuro Polityczne? Podkreślano konieczność dokonania zmian w kierownictwie i wprowadzenia do władzy ludzi „nieobciążonych epoką stalinowską”. Pojawiły się zarzuty odnośnie do braku zdolności partii do głębokiej analizy sytuacji, nietrafności sądów, a także utraty mobilności członków partii do walki. Winą za występowanie owych zjawisk obarczono szeroko rozumiane kierownictwo partii. Z drugiej

strony pojawiły się głosy, iż okres sprawowania władzy w Polsce przez PZPR należy uznać za zamknięty. Partia wyczerpała możliwości oddziaływania politycznego na społeczeństwo i własnych członków, stając się bankrutem politycznym. W związku z powyższym apelowano o zwołanie zjazdu, który przekształcił się w zjazd założycielski nowej i nowoczesnej partii lewicowej.

XIII plenum KC PZPR przyjęło 29 lipca 1989 roku uchwałę o przyspieszonym zwołaniu XI Zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, wzywając do zachowania i umocnienia jej jedności, przy jednoczesnym zagwarantowaniu swobody dyskusji, a także możliwości ujawniania się różnorodnych tendencji i platform programowych.

Decyzje wspomnianego plenum, niepowodzenie misji tworzenia rządu przez generała Czesława Kiszczaka oraz powstanie rządu Tadeusza Mazowieckiego rozpoczęły nową fazę dekompozycji PZPR. Zaczęto dyskutować nad programem nowej partii lewicowej, powstałej na bazie PZPR. Twórcami i nośnikami owych koncepcji były platformy programowe, fora, zespoły i kluby dyskusyjne, powstające licznie na terenie całego kraju. Trzeba w tym miejscu wspomnieć o spotkaniu zwołanym 8 lipca 1989 roku przez KU PZPR Uniwersytetu Warszawskiego, w którym wzięli udział przedstawiciele partyjnych organizacji uczelnianych i zakładowych Warszawy, Krakowa, Poznania i Katowic. Było ono poświęcone kierunkom reform demokratycznych w państwie i partii. Podstawą dyskusji był referat prof. Jerzego J. Wiatra „O nową partię”. Powołano do życia zespół koordynacyjny „Inicjatywy 8 lipca”.

W końcu listopada 1989 roku różnego typu platformy i kluby dyskusyjne działały na terenie 29 województw. Na przykład w Warszawie było ich cztery, w Łodzi siedem, a w Szczecinie trzy. W opinii Tomasza Nałęcza, reformatorzy w PZPR na przełomie 1989 i 1990 roku znajdowali się w wyjątkowo trudnym położeniu „nie wierzyli w reformowalność komunizmu, ale w ich przypadku nie mobilizowało to do nowych form aktywności. Wręcz przeciwnie było argumentem na rzecz porzucenia partii postrzeganej już tylko jako »Okopy św. Trójcy« starego reżimu”⁶.

Analizując dokumenty programowe wspomnianych wyżej struktur (m.in.: Deklaracja Ruchu 8 Lipca, Deklaracja ideowa polskiej Partii Lewicy Socjalistycznej, uchwała Komitetu zakładowego PZPR PAN) można wyróżnić dwie istotne kwestie: stosunek do PZPR i koncepcję nowej partii lewicowej. W zdecydowanej większości dokumentów stwierdzano, iż nie da się utrzymać PZPR w dotychczasowej postaci z uwagi na utratę przez nią atrakcyjności programowej i bazy społecznej, opowiadano się zarazem za obecnością partii lewicowej w polskim systemie partyjnym. Nowa partię lewicową widziano w formule samodzielnego ugrupowania politycznego lub

⁶ T. Nałęcz, *Ruchy odśrodkowe w PZPR*, w: *Polski rok 1989. Sukcesy, zaniechania, porażki*, red. M. Jabłonowski, S. Stępka, S. Sulowski, cz. 1–2, Warszawa 2009, s. 106.

unii partii lewicowych w Polsce. Na posiedzeniu Biura Politycznego KC PZPR 17 października 1989 roku dokonano przeglądu i swoistego podsumowania dyskusji programowej w partii, apelując o zachowanie jej jedności przed XI Zjazdem i „wyciszenie tendencji, które groziłyby rozłamem”.

Równoległe z dyskusją programową nad przyszłością PZPR trwały przygotowania organizacyjne do zjazdu i kampania przedzjazdowa. Jednym z istotnych elementów owej kampanii był ogólnopartyjny sondaż w sprawie przygotowań do XI Zjazdu. Decyzję o jego przeprowadzeniu w terminie 22–28 września 1989 roku podjęło XV plenum KC PZPR 18 września, formując zarazem zakres merytoryczny. Pytania sondażu dotyczyły: regulaminu wyboru delegatów, jego zmian w kierunku rozszerzenia wyborów bezpośrednich w POP lub pozostawienia zasad wyborczych w dotychczasowym kształcie; przyznania kandydatom PZPR przed zjazdem czynnego i biernego prawa wyborczego; prowadzenia dyskusji przedzjazdowej na podstawie konkurencyjnych platform programowych oraz dokonania zmian w programie i statucie PZPR z zachowaniem jej nazwy lub przekształcenia PZPR w nową partię z nowym programem, statutem i nazwą⁷. Blisko 84% jego uczestników nie zgłosiło zastrzeżeń do prowadzenia dyskusji przedzjazdowej na podstawie konkurencyjnych platform programowych. Takie rozwiązanie miało zdaniem jego zwolenników umożliwić wypracowanie optymalnego i nośnego społecznie programu. Ponad 71% uznało, że przekształcenie PZPR w nową partię o nowym programie, statucie i nazwie to jedyna możliwość odzyskania społecznego zaufania i podjęcia działań zgodnych z wymogami czasu. Nowa partia miała mieć charakter wielośrodowiskowy i skupiać „ludzi pracy” reprezentujących różne kręgi polskiej lewicy. Spora część osób mających długi staż członkowski uznała zmianę jej nazwy za zbędną. Odnotowano zjawisko oddawania legitymacji partyjnych w trakcie przeprowadzania sondażu⁸.

W kampanii przedzjazdowej ujawnił się dalszy spadek kondycji PZPR. Był on konsekwencją: rozpadu koalicji z ZSL i SD; malejącymi motywacjami do aktywnego działania w partii mającej ograniczone wpływy w otoczeniu społecznym; nikłym zainteresowaniem członków partii realizacją uchwał zarówno własnych organizacji, jak i instancji nadrzędnych; tendencją do zawieszania działalności POP w okresie przedzjazdowym (np. województwa katowickie, wrocławskie); spadkiem liczby osób należących do aktywu i pracowników aparatu etatowego partii. Członków PZPR cechowały pesymizm, apatia,

⁷ W badaniu wzięło udział 1 043 000 osób należących do PZPR, co stanowiło około 50% jej stanu osobowego. Zaangażowanie członków partii w sondażu było wysoce zróżnicowane i wahało się od 37–39% w województwach katowickim, gorzowskim, legnickim i bielskim do 68% w województwach sieradzkim, radomskim, jeleniogórskim, lubelskim czy szczecińskim.

⁸ Od czerwca do listopada 1989 roku oddało legitymacje około 13 tys. członków partii wywodzących się ze środowiska robotniczego, pracowników oświaty, służby zdrowia i administracji państwowej, a także rozwiązało się 143 POP.

frustracja, a także brak wiary w dalszy sens działalności partii w dotychczasowym kształcie.

XI Zjazd PZPR rozpoczął obrady 27 stycznia 1990 roku w Sali Kongresowej Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie przybyło nań 1200 delegatów. Od pierwszych zdań otwierającego obrady referatu programowego M.F. Rakowskiego nie było wątpliwości, że obecność PZPR w życiu narodu i kraju traktuje on jako zakończoną. Celem miała być budowa nowej formacji na lewicy, mówca, obecny w dyskusjach przed zjazdem, spór o charakter przeszłej formacji: socjalistyczny czy socjaldemokratyczny – uznał za sztuczny. W wielu wypowiedziach kładziono nacisk, że oceny minionych dekad aktywności PZPR nie mogą być tylko aktem oskarżenia, muszą uwzględniać i oddzielać uczciwe zaangażowanie i patriotyzm setek tysięcy członków partii od biurokratycznych praktyk i nadużyć władzy. Zwracano uwagę, że główną słabością, źródłem politycznych niepowodzeń czterdziestolecia była rezygnacja z demokracji politycznej. Doktrynalnych źródeł rezygnacji z demokracji politycznej upatrywano w leninowskiej koncepcji dyktatury proletariatu, która będąc *de facto* dyktaturą jednej partii, musiała się wyrodzić w oligarchiczną lub personalną despotię. W odniesieniu do gospodarki, próby modyfikacji, coraz mniej wydajnego systemu, miały, co podkreślano, charakter połowiczny, brakowało zrozumienia istoty konieczności zmian w tej sferze, a także odwagi w działaniu. W uchwale przyznano m.in., że: „Zrodzony w powojennych warunkach ograniczonej suwerenności i stalinowskiej dominacji ustrój społeczno-ekonomiczny nie potrafił zaspokoić społecznych potrzeb, nie zapewnił realizacji wartości, których emanacją miał być”. W odniesieniu do PZPR podkreślono, iż: „Niezaprzeczalny jest jej udział w powojennym dorobku Polski – w odbudowie kraju, zagospodarowaniu ziem odzyskanych, stworzeniu materialnych podstaw pozwalających na autentyczny awans cywilizacyjny milionów Polaków”. Delegaci 29 stycznia, tuż po północy, przyjęli uchwałę o zakończeniu działalności PZPR. Ich decyzja stanowiła istotną cezurę w powojennych dziejach Polski, kończyła bowiem proces destrukcji systemu politycznego funkcjonującego nad Wisłą w Polsce od lat 40. XX wieku.

PODSUMOWANIE

1. W systemie politycznym PRL PZPR odgrywała kluczową rolę, uformowano ją jako partię rządzącą, kreującą politykę państwa w sferach wewnętrznej (oddziaływała m.in. na gospodarkę, kulturę i życie społeczne) i zagranicznej. Status partii ukształtował na długie lata model jej funkcjonowania, strukturę i zadania aparatu, a także motywy wstępowania w jej szeregi.

2. W końcu lat 80. podziały w PZPR pogłębiały się. Wynikały one ze zróżnicowanego rozumienia potrzeby, skali oraz tempa reform tak w samej partii, jak i w systemie politycznym państwa.

3. Wpływ na ewolucję sytuacji w PZPR miały decyzje rządu premiera Mazowieckiego, zakładające ewolucję polskiego systemu politycznego i gospodarczego, przeorientowanie polityki zagranicznej, otwarcie kanałów umożliwiających zasilenie gospodarki przez zagraniczny kapitał i technologie oraz wykorzystanie dla rozwoju przedsiębiorczości umiejętności i kontaktów (myśl techniczna, rynki zbytu, kapitał) kilku milionów Polaków, którzy w latach 80. pracowali lub utrzymywali kontakty z krajami Zachodu.

4. Można uchwycić wyraźne symptomy dekompozycji PZPR w 1989 roku, do których należy zaliczyć: trwale zmniejszanie się jej stanu ilościowego; spadek autorytetu PZPR w społeczeństwie i rosnący brak zaufania mas członkowskich do kierownictwa partii; brak aktywności rosnącej grupy członków partii w sferze realizacji jej polityki i udziału w pracach macierzystych organizacji partyjnych.

5. Po wyborach w czerwcu 1989 roku nastąpił zasadniczy podział w PZPR na zwolenników tworzenia nowej partii lewicowej i zwolenników odrodzenia partii w zmienionych warunkach politycznych. Jedni i drudzy postulowali zwołanie zjazdu, aby osiągnąć swój cel.

6. Ustalenia kampanii przedzjazdowej jesienią 1989 roku przypieczętowały los PZPR i to zarówno ze względu na stopień zainteresowania nim członków partii, jak i z uwagi na stosunek do kwestii pytań o dokonanie zmian w programie i statucie PZPR z zachowaniem jej nazwy lub przekształcenia PZPR w nową partię z nowym programem, statutem i nazwą.

7. Delegaci na XI Zjazd PZPR, świadomi niemożności odzyskania przez partię zaufania społecznego, postanowili ją rozwiązać i zakończyć działalność. Opowiedzieli się za stworzeniem nowej struktury politycznej polskiej lewicy. W istocie o rozwiązaniu PZPR przesądził przede wszystkim głęboki kryzys zaufania we własne racje, siły i kierownictwo. Moment ten stanowił istotny element w procesie destrukcji systemu politycznego funkcjonującego w Polsce od lat 40.

BIBLIOGRAFIA SELEKTYWNA (MATERIAŁY ARCHIWALNE, DOKUMENTY PUBLIKOWANE, MATERIAŁY STATYSTYCZNE, WSPOMNIENIA, WYWIADY, RELACJE, MONOGRAFIE I OPRACOWANIA).

AAN, KC PZPR, zespoły: Wydział – Sekretariat Pracy Partyjnej, Biuro Polityczne, Kancelaria Sekretariatu, X Plenum KC PZPR, Wydział Polityczno-Organizacyjny

- Baka W., *Transformacja bankowości polskiej w latach 1988–1995. Studium monograficzno-porównawcze*, Warszawa 1997.
- Balcerowicz L., *800 dni. Szok kontrolowany*, zapisał J. Baczyński, współpraca J. Koźmiński, Warszawa 1992.
- Barcikowski K., *U szczytów władzy*, Warszawa 1998.
- Chwalba A., *III Rzeczpospolita. Raport specjalny*, Kraków 2005.
- Dudek A., *Reglamentowana rewolucja*, Kraków 2004.
- Dziesięciolecie Polski Niepodległej 1989–1999*, red. W. Kuczyński, koncepcja ilustracyjno-graficzna M. Niezabitowska, Warszawa [2001].
- Eisler J., *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*, Warszawa 1992.
- Garlicki A., *Karuzela. Rzecz o Okrągłym Stole*, Warszawa 2003.
- Historia Polski w liczbach*, t. 1: *Państwo, społeczeństwo*, Warszawa 2003; t. 2: *Gospodarka*, Warszawa 2006.
- Historia Polski w liczbach*, z. 1: *Terytorium i ludność*, Warszawa 1990; z. 2, *Rolnictwo, leśnictwo*, Warszawa 1991.
- Janowski K.B., *Źródła i przebieg zmiany politycznej w Polsce (1980–1989). Studium historyczno-politologiczne*, Toruń 2003
- Jezierski A., Leszczyńska C., *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 1999.
- Kaliński J., Landau Z., *Gospodarka Polski w XX wieku*, Warszawa 2003.
- Kozakiewicz M., *Byłem marszałkiem kontraktowego*, Warszawa [1991].
- Krajewski M., *Historia gospodarcza Polski do 1989 roku. Zarys problematyki*, Włocławek 2000.
- Kwaśniewski: „pójdźmy dalej” [Wywiad-rzeka z Prezydentem RP], red. J. Machejek, S. Piąstka, A. Machejek, Łódź 2000.
- Mołdawa T., *Ludzie władzy 1944–1991*, Warszawa 1991.
- Okrągły Stół*, cz. 1–2, [oprac., wybór i red. J. Barszczewski, J. Grochalska], Warszawa 1989.
- Okrągły Stół. Dokumenty i materiały*, pod red. W. Borodzieja i A. Garlickiego, t. 1: *Wrzesień 1986 – luty 1989*, t. 2: *Luty 1989 – kwiecień 1989*, t. 3: *Marzec 1989 – kwiecień 1989*, t. 4: *Kwiecień 1989 – czerwiec 1989*, t. 5: *Aneks*, Warszawa 2004.
- Partia w przemianach – przemiany w partii. X Plenum KC PZPR (20–21 grudnia 1988 oraz 16–18 stycznia 1989 r.)*. Podstawowe dokumenty i materiały, Warszawa 1989.
- Polacy 1980–1990. Konflikt i zmiana*, red. M.M. Drozdowski, Warszawa 1992.
- Polska pod rządami PZPR*, red. M.F. Rakowski, Warszawa 2000.
- Polski rok 1989. Sukcesy, zaniechania, porażki*, red. M. Jabłonowski, S. Stępka, S. Sulowski, cz. 1 i 2, Warszawa 2009.
- Rakowski M.F., *Uwagi dotyczące niektórych aspektów politycznej i gospodarczej sytuacji PRL w drugiej połowie lat 80.*, „Dziś” 1998, nr 4.
- Reykowski J., *Okrągły Stół. Z perspektywy dziesięciu lat*. Rozmowa, „Res Humana” 1999, nr 1.
- Reykowski J., *Sens porozumień Okrągłego Stołu*, „Kultura” 1999, nr 4.
- Skodlarski J., *Zarys historii gospodarczej Polski*, Warszawa 2000.
- Spór o Polskę 1989–1999. Wybór tekstów prasowych*, wstęp, wybór i układ P. Śpiewak, Warszawa 2000.
- Stelmachowski A., *Kształtowanie się ustroju III Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998.
- Trembicka K., *Okrągły Stół w Polsce. Studium o porozumieniu politycznym*, Lublin 2003.
- Wasilewskiego A., *Czy Rzeczpospolita ma szansę na normalność*, Warszawa 2008.
- Wiatr J.J., *Życie w ciekawych czasach*, Warszawa 2008.

Streszczenie

W systemie politycznym PRL PZPR przez ponad cztery dekady odgrywała kluczową rolę we wszystkich sferach polityki państwa. W końcu lat 80., w wyniku zachodzących w Polsce procesów, podziały wewnątrz PZPR pogłębiały się. Wynikały one ze zróżnicowanego rozumienia potrzeb, skali oraz tempa reform tak w partii, jak i w państwie. Artykuł przybliża ostatnie miesiące funkcjonowania PZPR, kiedy to po wyborach w czerwcu 1989 roku nastąpił w niej głęboki podział.

W efekcie na XI Zjeździe została rozwiązana, o czym przesądził m.in. ogromny kryzys zaufania we własne racje, siły i kierownictwo ugrupowania. Moment ten stanowi istotny element w procesie destrukcji systemu politycznego funkcjonującego w Polsce od lat 40. XX wieku.

Słowa kluczowe: PZPR, rok 1989, wybory, rozwiązanie PZPR, XI Zjazd PZPR, system polityczny, system partyjny, polska lewica

RECENT MONTHS.

REMARKS ON THE SITUATION IN THE POLISH UNITED WORKERS' PARTY (PZPR) AFTER THE ELECTIONS IN JUNE 1989

Summary

In the political system of Peoples' Republic of Poland, Polish United Workers' Party (PZPR) for more than four decades has played a key role in all areas of country's policy. In the end of the 80's, as a result of changes in Poland, fractures within the Party deepened. They were a result of differences in understanding of the requirements for, the scale and pace of reforms both in the party and the country. The article follows the last few months of functioning of PZPR when, after the June '89 elections, a deep division within the party took place. Consequently it has been dissolved during the 11th Congress, fated by, inter alia, crisis of confidence in own arguments, strength and own leaders. This moment is a major key in the process of destruction of political system, that has been functioning in Poland since 1940's.

Keywords: PZPR, PUWP, year 1989, elections, dissolution of PZPR, 11th Congress of PZPR, political system, party system, Polish left wing